

RASPRAVA O RIMSKOM MILJOKAZU PRONAĐENOM KOD OSIJEKA OD PETRA KATANČIĆA

S latinskog preveo dr. Stjepan Sršan

O Matiji Petru Katančiću (1750—1825) je u posljednje vrijeme mnogo rečeno i napisano ali ne i dovoljno da bi se objasnilo njegovo značenje i vrijednost njegovih djela. Katančić nam je dragocjen izvor za mnoga područja povijesti, naročito iz rimskog doba, jer je koristio historijske izvore i pisao znanstveno o našoj prošlosti. Nažalost veliki broj tih izvora nestao je zadnjih 200 godina, pa nam je on još značajniji. Od svojih prvih lokalnih istraživanja oko Osijeka, vremenom je proširivao svoj interes na Slavoniju, na Hrvatsku i cijeli »ilirčki« svijet. O njegovoj arheološkoj objektivnosti, kritičnosti i znanstvenom doprinosu pisao je i jedan od najvećih povjesničara i znanstvenika Th. Mommsen, kao i stručnjak za antičku Mursu dr. Danica Pinterović.²

Jedno od prvih znanstvenih djela koje je napisao Katančić, a prvo publicirano, je »Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta«, tiskana u Osijeku 1782. godine. Ono je već u njegovo vrijeme visoko cijenjeno, jer je predano kao poklon caru Josipu II prilikom posjete Osijeku, zatim je popraćeno s preporukom provincijala Josipa Paviševića kao prilog kod Katančićevog natječaja za katedru profesora na zagrebačkoj arhigimnaziji. O aktuelnosti Rasprave govori i podatak da je prvo izdanje ubrzo bilo razgrabljeno, pa je uskoro tiskano drugo u Zagrebu 1794. godine.

Rasprava o miljokazu tiskana je na 114 stranica formata A—8. Posvećena je županu grofu Kristoforu Niczkom, ima 8 uvodnih stihova posvete iz Ovidija kojima je pjesnik Ovidije u progonstvu izrazio čežnju za svojom domovinom. Poslije toga dolazi kratki predgovor autora u kojem podvlači ono što je Ovidije rekao na svoj način, da ga je samo ljubav prema znatnosti i domovini natjerala na takva istraživanja.

U znanstveni i stručni tekst Katančić je unio svoj mladenački jezički polet i izraz, što će u kasnijim svojim djelima pojednostaviti na račun jasnoće sadržaja. Naime, ovdje se vidi i njegova duša koja će godinama do-

¹ Prvenstveno znanstveni skup održan u Osijeku 1976. g. povodom 150. godišnjice smrti M. P. Katančića, kao i vrijedan prikaz dr. Stanislava Marijanovića, M. P. Katančić, u knjizi: Povratak zavičajnicima, Osijek 1983, gdje se nalazi brojna literatura o Katančiću.

² Th. Mommsen, Corpus inscriptionum latinarum, tom III, Berlin 1973, str. 414; Zatim: Danica Pinterović, O Katančićevom naučnom privjencu, »Arheološki vestnik«, SAZU Ljubljana 1968, 19, 393—401. i drugo.

laziti sve više u drugi plan ispred razuma i znanstvenog razmišljanja. Zbog toga ima dugačkih, s više umetnutih, rečenica, nađu se neujednačeni izrazi ili sinonimi, naročito kod mjera a na nekoliko mjesta i nejasnoće. Naročito je težak stručni prikaz kod pojedinih opisa gradnje i prikazivanja udaljenosti zbog mjera. To današnjem čitaocu predstavlja određenu terminološku i tektonsku poteškoću zbog udaljenosti mišljenja preko 200 godina. No, u cijelosti je ipak Katančićeva knjižica razumljiva i pristupačna čitaocu stanovite naobrazbe. Kod prijevoda smo nastojali da ne iznevjerimo original, poštujući što više njegov stil i duh. Katančić je svoj tekst popratio brojnim bilješkama koje se nalaze na dnu stranice, označivši ih u tadašnjoj uobičajenoj signifikaciji s malim slovima abecede, počevši svaku stranicu slovom a) pa nadalje. Mi bilješke dajemo iza svakog poglavlja, označivši ih rednim arapskim brojevima.

Poznata imena i nazive u znanstvenoj literaturi, u prvom redu arheološkoj, donosimo u uobičajenoj grafiji, dok ostala onako kako ih ima izvornik. Nazive djela i mjesta iz antike dajemo onako kako ih daje Katančić, dočim ona iz njegovog vremena u današnjem obliku i izgovoru (npr. za Lasko Lug, za Dalyok Duboševica itd.). Nazive za mjere nismo mijenjali u tekstu već ih donosimo na kraju knjižice u posebnom popisu, gdje ujedno dajemo njihov prijevod, ukoliko je moguće, kao i današnje vrijednosti. Također, za brže i lakše pronalaženje mjesta i imena donosimo na kraju knjižice njihov indeks, današnje točne ili približne vrijednosti i lokacije, te stranicu gdje se nalaze, poput uobičajenog kazala.

Ovom prilikom se zahvaljujem prof. Mirku Bulatu, poznatom arheologu, koji mi je svojim sugestijama pomogao kod pojedinih stručnih mjesta.

U ovom broju »Osječskog zbornika« donosimo prva tri poglavlja s uvodnim napomenama, dok ćemo u slijedećem broju dati preostala dva i najavljena kazala. Nadamo se da će ovako u prijevodu Katančićeva Rasprava bolje koristiti istraživačima koji će, nadamo se, kritički tumačiti i dopuniti njene postavke, tvrdnje i hipoteze, što je izostalo kod ovoga prijevoda. Tek tada će se ostvariti i nastaviti ono što je i autora ovoga djela potaklo i vodilo kod njegovih radova, a to je ljubav prema znanosti i domovini.

ABHANDLUNG ÜBER DEN BEI ESSECK (OSIJEK) GEFUNDENEN
ROMISCHEN MEILSTEIN VON M. P. KATANČIĆ

Übersetzt von dr. Stjepan Sršan

Zusammenfassung

Der bekannte Wissenschaftler M. P. Katančić (1750—1825) gehört zu den bedeutendsten Forschern des antiken Pannoniens. Seine Zuverlässigkeit und Objektivität wurde von Th. Mommsen hervorgehoben. Zu den bedeutenden Beiträgen zur Kenntnis Mursas (Osijek), seiner Umgebung, der römischen Strassen und Inschriften und Münzen die in der Umgebung von Mursa gefunden wurden gehört »Dissertatio de columna miliaria ad Eszekum reperta« von M. P. Katančić die in lateinischer Sprache in Jahre 1782. in Osijek gedruckt wurde. Wegen des Interesses der breiteren Öffentlichkeit bringen wir hier diese Abhandlung in kroatischer Sprache, da immer weniger Leute das Werk in der Originalsprache lesen können. Auf diese Weise popularisieren wir wissenschaftliche Werke und ermöglichen ein weiteres Interesse für unsere Vergangenheit.

Übersetzung: Marija Malbaša, prof.

Dissertatio de columna milliaria ad ESZEKUM reperta quam PETRUS KATANCIUS Pannonius O. S. Francisci schol. human. professor p. o. conscripsit

ESZEKI, Typis Ioann. Mart. Diwalt, MDCCLXXXII.

Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka koju je napisao Panonac Petar Katančić, franjevac, profesor humaniore

U Osijeku, slovima Iv. Mart. Divalda, 1782.

Ne znam slatkoćom kojom rođena zemlja sazušnjene vodi
i ne dopušta im zaborav na se.

Dvojbena nije Uliksova mudrost: al ipak žudi
da može vidjet dim s domovinskih ognjišta.

Ma kako dobro da je zatvorena mladunčad u Pandionov kavez,
ona ipak teži da se vrati u šume svoje.

Bikovi vični na pašnjake a lavovi u špilje svoje teže,
nit ih ikakva divljina sputava.

Ovid. ex Pont. epist. III

Preuzvišenom i presvijetlom gospodinu grofu

KRISTOFORU NICZKOM

Zapovjedniku slavnog reda sv. Stjepana apost. Kralja, Rizničaru časnog Ugarskog kraljevstva,

Velikom Županu Tamiške županije i grofu Tamiškom,

Aktualnom tajnom Savjetniku svetog carskog i kraljevskog apostolskog Veličanstva,

Predsjedniku visokog Stola sedmorice,

Vrhovnom kralj. direktoru škole i studija u distriktima

Đurskom i Pečujskom

itd.,

Gospodinu najdražem dobrotvoru
sreća i uspjeh!

Preuzvišeni i presvijetli grofe, najdraži dobrotvore

Vjerujem da nema nikoga tko bi mogao više zadužiti rođenu grudu i domovinu nego onaj tko ju u ratu odvažno brani od neprijateljskih navala, ili u miru, tko ju krasi studijama lijepih znanosti i umijećima. A onaj tko bi to oboje znalački činio, nužno je da se prizna da se je takav cijeli posvetio domovini. No tko ne vidi da su to činili Carevi i sinovi naše domovine Ugarske, tako da su ratovi, njihovom herojskom vrlinom, ili suzbijeni ili pak potpunoma prestali, pa je znanost i umijeće podignuta na viši stupanj, tako da je već počeo onaj rast koji donosi najveću sreću domovini. Vjerujem da su tome napose doprinijeli slavna plemenitost Cara i izvanredan trud sinova Ugarske u promicanju studija znanosti. Ako tebe ubrajam, preuzvišeni grofe, među takve, mislim da neću ni najmanje pogriješiti. Jer, iako nosiš najveće terete za opće dobro države, ipak posvećuješ ne mali dio svog vremena i lijepoj knjizi. I stvarno po ovom tvom krasnom primjeru, često dodajući još poticaje i obećanja, ne samo da pokrećeš mladež domovine u ljubavi prema lijepim umijećima, već ju upravo vučeš.

I to, kao i kod drugih tako u prvom redu, i ovdje stojiš na čelu, kad kao kraljevski vrhovni direktor obilaziš školska okružja u području Đurskom i Pečujskom. Mnoštvo tvojih zasluga za domovinu, a ponajviše iz područja znanosti, konačno je doprinijelo tome, pošto si već prije postigao najviše stupnjeve časti od carske kuće, da si se nedavno uresio, kao krunom svih zasluga, i dostojanstvom Rizničara Ugarske, po odredbi presvijetlog kralja, budući da je to dostojanstvo bilo prazno skoro jedno stoljeće. No ma koliko se kod tebe nalaze sva dostojanstva, ipak je sve to toliko daleko, da te ne obavijaju kao nekim dimom častohleplja, već te naprotiv čine blagim, svima čudesno podatnim i ljubaznim. Ovom tvojom posebnom vrlinom sam i ja ponajprije potaknut, pa nisam oklijevao da posvetim ovo djelce tvojem preuzvišenom imenu, ponajviše stoga, što ono s pravom tebi pripada i jer to ujedno traže sami epigrafi. Naime miljokaz, o kojem raspravlja ova knjižica, zajedno s mnogim drugim spomenicima iz rimskog vremena, pronađen je onda, kada se gradila cesta od Osijeka, prozvana Josipova, preko pustih prostora, po zapovijedi careva i tvojoj upravi. Tada se naime, među ostalim kamenjem, pojavio i naš stup, značajan spomenik antike. Tada su i istraženi temelji stare kolonije, a tada su i izašli u dugom nizu iz tame na vidjelo kipovi, novci, opeke (od kojih se većim dijelom sastoji tvoja zbirka) i stotine drugih ostataka iz rimskog vremena, za buduću sreću za koju su se tako dugo sabirali. Kao da se ne zna, da je onaj Josipov nasip, koji je nastao pod njegovim auspicijama, s pravom sebi zatražila vječnost rimska starina, pa da se slava Stvoritelja i Vladara svega drži kao naj-dostojnija vječnog imena. A jer to sadrži ova knjižica, kome bi bolje trebala biti posvećena nego tebi? No da me ne smatraš, radi ove riječi, častohlepni, ne želim da se obazireš na težinu djelca, već na ono što sadrži, tj. materiju (koja je dostojna tvoje veličine) kao i na spremnost moje duše, koju je već dugo zahvatila tvoja ljubav. Doduše ti moji pokušaji su mali, ali ipak idu za tim da koriste domovinu poput tebe. U to ime primi dobrohotnim srcem Disertaciju, posvećenu u tvoju čast, budi naklon autoru i živi nam što duže na ures domovine. To iz srca želi TVOJEM PRESVIJETLOM I PREUZVIŠENOM IMENU.

najodaniji štovatelj PETRUS KATANCIUS

U Osijeku, 1. XII 1782. g.

Dobronamjernom čitaocu pozdrav,

Ono što me potaklo na ovaj posao, jedino je ljubav prema znanosti i domovini. Naime kad sam se svom dušom posvetio studijama lijepih umijeća, počeo sam od tog vremena u prvom redu osjećati estetički, te sam izabrao Starinu, napose Panonije, za svoje obrazovanje. Tu sam mnogo toga otkrio, što su jedni vidjeli tek kao usput, drugi sasvim drugačije nego što je u stvari bilo, a većina njih je ostavila ono što je bitno a donijela u središte tek trice. I od tih su neki bili slabo upućeni u drevne spomenike, a ostali, kako izgleda, nisu ni poznavali domovinu. Osim toga, morao sam često žalostan slušati i gledati da se mnogo ostataka iz rimskog vremena odnosi iz Panonije preko volje domorodaca. No najviše je žalosno, što nije bilo nigdje zabilježeno, na kojem su mjestu ti ostaci pronađeni i izvađeni. Želeći barem djelomično doskočiti tom zlu, razgledao sam sâm neka

mjesta, koja sam kanio opisati, a spomenike, koje sam u njima mogao otkriti, pojedinačno sam zabilježio. No kako postoje značajni ostaci iz antike o našem gradu, to sam iskoristio priliku da se oni objave u djelu Columna milliaria, ali ne svi koji bi što mogli kazivati o starini Osijeka, već samo oni koji su se činili da pripadaju epigrafici, ostavivši ostale za drugo mjesto. Što budem korisno učinio ovim djelcem, to nek procijeni učeni čitalac kojem je ukras srca domovina, te vjerujem da će mu se ovo dopasti. Pokušao sam dakako ono što se može očekivati od čovjeka. Jer ako se negdje i pogriješilo, ne odbijam ispravak, da se poslužim s Euripidovim riječima:

En tois dōmois mèn én ti mé, kalōs éhe,
Gnomasin hostérasin ezorthoúmetha.
Ako je što u kućama manje ispravno
Slobodno je to popraviti kasnijim mislima.

Sadržaj poglavlja

I poglavlje

Mjesto gdje je pronađen i izložen miljokaz, nova i stara rimska cesta i turski most

II poglavlje

Na temelju starih spomenika pokazuje se da je postojala Mursa, stari naziv za grad Osijek

III poglavlje

O rimskim cestama, miljokazima i usporedbi naše mjere sa starom

IV poglavlje

Natpis miljokaza i priobalne ceste u Panoniji sve do Akvinkuma

V poglavlje

O drugim rimskim natpisima i značajnijim novcima pronađenim u okolici Osijeka

I Poglavlje

Mjesto gdje je pronađen i izložen miljokaz, nova i stara rimska cesta te rimska cesta i turski most

1) Stup (miljokaz), o kojem će biti govora, otkrili su radnici 1774. godine gradeći novu cestu, zajedno s drugim brojnim spomenicima, na mjestu udaljenom 1040 bečkih heksapeda idući od lijeve obale Drave na sjever od Osijeka, gotovo u sredini same ceste na njenoj desnoj strani. Budući da su se na tom mjestu pojavili tragovi nekog starog nasipa, koji će, kako je izgledalo, dati pijesak i kamenje za novu cestu, to su kod kopanja naišli na naš stup¹. Kad su ga izvadili, ugledali su natpis, te odlučise da je pametno da ga sačuvaju, pa ga izvoje od ostale hrpe kamenja i sprema. A kako se to mjesto nalazilo svima na putu, tj. kod zgrade čuvara ovoga puta², to su k njemu mnogi dolazili, između kojih i ja, da pogledamo znakove, kušajući ih pročitati, ali uzalud. Naime stup je ležao kroz tolika stoljeća u vlažnoj zemlji te se činilo da su znakovi bili sasvim izgrizeni, i, ukoliko će i biti neki tragovi slova, to je sakrivala zemlja, tako da tada nisam mogao ništa iz cijelog naslova isčeprkati osim CLX. No kad je taj kamen marljivi čuvar očistio i oprao, jasnije su upale u oči crte znakova. Pošto su potom crnom bojom prevučeni potezi znakova, počeli su ih vješ-

tiji stručnjaci čitati. Konačno, da bude ovaj spomenik svima poznat koji će prolaziti cestom za Osijek, po nagovoru nekih dobrih ljudi, smješten je na južnu stranu ceste, na lijevoj obali Drave³, gdje će privlačiti oči prolaznika i usađivati im vječnu uspomenu na svetu starinu.

2) Nova cesta, koja je prozvana *Josipova*, privedena je, po odredbi CAREVA i nastojanjem župana KRISTOFORA NICZKOG, do onog savršenstva, da se ne može lako odrediti, je li bolja njena čvrstoća ili ljepota. Stvarno se činila tako snažna, da je izgledalo, ako dođe makakva poplava, neće se moći ni oštetiti a kamoli uništiti. Primjer se može vidjeti iz prošle godine⁴, kada je Drava poplavila takvom snagom, da se gotovo ništa drugo nije vidjelo od obale rijeke sve do Bilja osim nabujale vode, pa ipak je nasip, zajedno sa svojim mostovima, potpunoma čitav ustrajao. Da si tada čuo ljude, koji su malo prije govorili, da će ovo djelo do temelja propasti uslijed svake iole veće vode, promijenivši sad mišljenje, izricali su bez prestanka tisuće i tisuće pohvala i zahvaljivali carskoj kući i presvijetlom županu. A čini se da neće moći nikakva poplava, makako bila ona jaka, naškoditi ovom nasipu, budući da je on, doduše u sredini nasut zemljom, ali većim dijelom nabijen kamenjem do deset i više stopa, u ovisnosti od visine terena. Temelji nasipa se pak protežu deset a površina 4 pariška heksapeda i 5' u širinu. Na krajevima ga učvršćuju dva mosta, jedan drveni na jugu, a drugi kameni, na sjevernom dijelu nasipa, tako, ako bi najbrže tekla voda, nasip bi ostao siguran. Naša cesta ima onu eleganciju, da, kad njom šećeš u prvom redu u ljetnim mjesecima, vidiš pokraj obe strane paralelne redove topola i vrba, kako se pružaju uzduž ceste. S jedne i druge strane nalaze se postavljena sjedišta, zatim usađeni drveni stupovi na udaljenosti od 12 heksapeda te gornji potpornji mosta koji su odozgora obojeni crvenom ili bijelom bojom. Tu se konačno vidi dugačak i dražesni vidik do 2000 heksapeda, tako da misliš da se nalaziš u nekom vrtu želja.

Još više ukrasa na cesti će biti u svoje vrijeme koji će naslađivati oči prolaznika⁵. A struktura nasipa i mostova je također znamenita, osobito onog kamenog, što veoma lijepo ističe ljepotu ovoga puta. Zemlja, od koje se sastoji nasip, je povišena do 7 pariških stopa ili još više prema neravnosti tla, pa je tako dovedena u horizontalnu ravninu. Najprije je koso postavljena pečena opeka s dvostruko nabijenim podom, pomiješanim sitnim kamenjem, a zatim je nasut pijesak s odlomcima kamenja do jedne stope u visinu, a četiri heksapeda u širinu. S obje strane je ostavljen zemljani rub koji učvršćuje nasip, a putnicima pruža veoma ugodan put kako za vrijeme kiše tako i u suho vrijeme. A kameni most, da drveni ispustim⁶, sagrađen je na ovaj način: cjelokupna naprava mosta počiva na stupovlju, koje kao bazu drže četverougao ni stupovi dugački 1 heksaped, usađeni skroz u tlo, u obliku paralelograma. Na stupove, po njihovom dukustu, prileži poprečno drvo, čije su ravnine ispunjene pečenim opekama povezane pomoću cementa, dok su rubovi poduprti poprečnim stupovima poput češljeva. Ovo pokriva ogromno i solidno podovlje napravljeno od hrastovih balvana. Mjesta koja su slobodna između međustupovlja, a koja plavi protočna voda, učvršćena su na isti način, s tim što je ostavljeno oko sredine dvostruko mjesto za kanal za prolaz vode. Na ovome temelju, zaista spomena vrijednom, započinje 19 intermedijalnih stupova s dvostrukim antenama iz klesanog kamenja, povezanim cementom i steg-

nutim željeznim spojnicama u brodskom obliku. Oni su u sredini dugački 4 heksapeda, široki 5 pariških stopa, uzdignuti u vis do jednog hvata i 4 stope. Svaki od njih zauzima 36 pila u bazi. Na stupove dolaze veoma jake hrastove grede, postavljene paralelno u dužinu, a na ove dolazi gornji sloj poda iz manjih greda poprijeko, te napokon pijesak do 9 palaca, da se izjednači s površinom nasipa. Jednu i drugu stranu mosta učvršćuju veoma jaki potpornji, također iz hrastovine, pričvršćeni željeznim spojnica-
cama, s dvostrukom kataraktom od zapada, odakle dolazi sila vode. Ona s vrha visi na lancima, a može se po volji spustiti ili dići pomoću točka. Ova dostojna građevina, spomena vrijedna, zauzima prostor 100 hvati u dužinu, s usađenim stupovima koji su međusobno udaljeni 4 heksapeda, s površinom od pijeska, kako ovdje tako i kod drugih mostova, te se proteže do 3° u širinu. I stoga, ako se promotri cjelokupno umijeće i priroda ceste, a u prvom redu mosta, zahvaćen si nekom posebnom ugodnošću te misliš da je ovo djelo dostojno vječnosti. A da ovo zaista izvanredno djelo, sagrađeno providnošću naših CAREVA i nastojanjem PRESVIJET-LOG župana, ostane na vječnu uspomenu⁷, postavili su odani sinovi na bakrenoj ploči natpis kralju i domovini na kolosu podignutom do 4 heksapeda⁸, sa zlatnim slovima koja blistaju:

PROVIDENTIA
AUGUSTORUM
IOSEPHI II. MARIAE THERESIAE
EXPLETIS LACUNIS
FRACTA AQUARUM VI
COMMERCIO, COMMEATUI, ITINERANTIBUS
VIAM, PONTEMQUE HUNC STATUENS
QUADRIENNI OPERE
SECLORUM INCOMMODA SUSTULIT, ITA
QUOS SUBDITA GENS NOVO BENEFICIO
PIOS SENTIT PARENTES
DUM IMPUNE GRASSANS AQUARUM FUROR
PERENNI COERCITUS AGGERE
SUOS AGNOSCIT DOMINOS.

Providnošću Careva Josipa II i Marije Terezije, ispunivši bare i slomivši silu vode, nakon četverogodišnjeg rada, namijenjuju ovu cestu i most trgovini, prometu i putnicima. Tako je uklonjena stoljetna nedaća tako da ih podložan narod smatra zdušnim roditeljima zbog njihovog dobročinstva. Time je dugo nekažnjen harajući bijes vode zauzdan trajnim nasipom, pa ih tako priznaje za svoje gospodare.

3) Cesta, o kojoj smo do sada govorili, siječe oko svoje sredine neku staru cestu, koja ide od obale Drave, nasuprot pravoslavne crkve u Donjem gradu, između Bilja i Darde, no nešto bliže prvome, sve do njiva gdje prestaju močvare, u dužini 2040 bečkih heksapeda⁹. Ostaci njezinih tragova mogu se vidjeti još i danas, te ponegdje dosižu do poldrug stope a ponegdje i do dvije, a negdje čak do tri. Te ostatke pučki nazivaju kameni stršci (*Stein—Rigel*), a cestu »vražji put« (*Teufelsweg*), jer ono što se puku čini čudno, to običava pridavati bogovima ili izmišljenim silama, budući da ne zna odakle je nešto nastalo. Temelj ove ceste ima skoro istu širinu, tj. 10 pariških heksapeda, kao što ima temelj nove ceste. Da li je i u visinu bila jednaka ovoj, tko bi to mogao sigurno tvrditi? No ako bi ipak nagađali, mogla bi lako stara cesta odgovarati novoj, jer kad

Drava poplavi, visina vode se valja do 8 stopa preko ovih mjesta. Nadalje na onom mjestu, gdje ovaj nasip počinje, od lijeve obale Drave, vidi se usred rijeke 6 stupova od tesanog kamena, naročito kad opadne rijeka, koji su bez sumnje ostaci nekog mosta¹⁰. Njihova je struktura takva da mogu jedino pripadati rimskom vremenu. Stvarno, to može potvrditi onaj stari nasip i miljokaz pronađen u njemu kao i ostaci rimskog naselja koji se naziru oko ovog mjesta, osobito prema zapadu¹¹. Iz cijele starine nisam nikoga našao koji bi što donio, makar samo naziv, o ovom mostu. Njegovi stupovi, građeni iz veoma jakog tesanog kamena, toliko su još čvrsti i cjeloviti, da se čini, da ne trebaju mnogo za svoju obnovu.

4) Drugi bijaše turski most. On je išao od zapadne granice utvrđenja preko Drave i močvara sve do Darde¹². O turskom mostu se može mnogo čitati kod više pisaca, tako iz 1535, 1566, 1664, 1687. i drugih godina. Zaista ovaj most ne smijemo ni u kojem slučaju smatrati da je isti s onim kamenim, jer je od drveta i jer je bio postavljen na sasvim drugom mjestu. Bio je čudesne veličine i strukture. Sastojao se od veoma velikih balvana i pila, dugačak 8565 koraka¹³, a širok 16. Od njega su ostali samo neki fragmenti stupova, greda i dio poda, svojevremeno nagorjeli od vatre. Dio je, pošto je neprijatelj pobjegao i mir se vratio u domovinu, izvučen iz rupa u kojima je dugo ležao te upotrijebljen za javne građevine, u prvom redu za tvrđavu kad se ona popravljala i kad je poprimala bolji oblik. A mnogi se sjećaju tih ostataka, dok onog kamenog mosta nitko. Onaj nasip, kojeg smo gore spomenuli, koliko znam, jedino spominje Marsilije u djelu pod naslovom *Danubius Pannonico—Mysicus* u odlomku ovako¹⁴: »Preko onih močvara (kod Osijeka) koje se naširoko protežu s onu stranu rijeke Drave, vidi se da prolazi veoma dug nasip. On počinje od obale Drave, ide dalje do 2 njemačke milje, a sav je od zemlje pomiješane s kamenjem«. Dobro je ostalo rekao, ali ne i to da se nasip proteže do 2 njemačke milje, to je previše rekao, kao što se vidi iz dosad rečenog. Jer niti se u ovom pojasu protežu močvare preko jedne njemačke milje, a osim toga i onaj nasip je kraći od samog Josipovog koji čak ne zaprema ni jednu njemačku milju u cijelom svojem opsegu. Osim toga treba ovdje uzeti u obzir da se nasip nije sastojao samo od čiste zemlje ili pomiješane s pijeskom i šljunkom, već i iz pravog kamena i rimske opeke što je bilo iz njega izvađeno tako da ga svijet još i danas naziva *kamena brana*. Autor nadovezuje na gornji tekst svoje primjedbe u vezi nasipa ovo: »Vjerojatno izgleda da je upotreba ovog nasipa bila i kod Rimljana ta da poveže Panoniju, koja se nalazi s one strane s onom koja se nalazi s ove strane Drave i da taj (*nasip*) stoji ispred njega kao brana i štiti (*utvrđenje*), slično kao što u današnje vrijeme pružaju drveni mostovi (kod Turaka onaj čuveni radi svoje dužine) ovdje našima zaštitu ispred novoizgrađene tvrđave«. Sve dotle govori Marsilije. U njegovo vrijeme, naime na početku stoljeća u kojem živimo, stajali su jasniji tragovi zida drevnog grada kao i ovog nasipa. Naime na istom mjestu on piše: »A postoje ostaci zida (*starog grada*) izgrađenog od pečene opeke, koji se vide nešto podignuti iznad zemlje. Oni su razoreni i rasuti radi novopodignutog braništa. U naše vrijeme ostalo je malo tragova nekog nasipa, dok grad imamo sakriven ispod zemlje. I eto, toliko neka je rečeno o mostovima i cestama, što se činilo, da ima veze s našim kamenom. A sada, budući da nitko ne sumnja, da su te spome-

nike postavili Rimljani jer ih ima u onoj količini i obilju da se može reći da je ovdje stajao neki slavan grad, smatrali smo da je vrijedno istražiti pod kojim je imenom on postojao kod Rimljana, kako bismo se bolje poučili o tim stvarima i mogli lakše pročitati natpis na kamenu.

BILJEŠKE :

- ¹ Mjesto na karti a).
- ² Gosp. Ivan Dost, kome mnogo zahvaljujem u ovoj stvari.
- ³ Na karti slovo d).
- ⁴ Naime godine 1780., jer sam ovo pisao slijedeće godine.
- ⁵ U proljeće ove 1782. godine zasadeni su kraj ceste dudovi pokraj svakog pila. A prošle su godine posječena stabla uz bokove, kako bi se bolje vidjela simetrična paralela.
- ⁶ Počeo se graditi na Dravi 22. IX 1780. iz veoma jakih hrastovih balvana. priveden je kraju 8. III 1781. g. Dugačak je 92° pariška a širok za dvojica kola.
- ⁷ Započelo se s radovima u jesen 1773., a završilo se krajem 1777. g.
- ⁸ Nalazi se ovaj na čelu ceste, na njenoj južnoj strani kod samih zidina utvrđenja, podignut 20. X do 16. XI 1779. godine.
- ⁹ Na ovom se mjestu dravska obala nalazi blizu 10 heksapeda u vodi, pa već ovdje treba brojati 2030 heksapeda.
- ¹⁰ Vidi kartu slovo c).
- ¹¹ Samo u jedan nasip, da druge ne spominjem, preveženo je 1600 kubičnih pariških heksapeda rimskih ostataka, a moglo se daleko više odvesti.
- ¹² Na karti slovo f). Usp. Taube, Beschreib. Slavon., III dio, str. 11.
- ¹³ Ovi koraci su bili pučki. Vidi: Histor. delle Guerre d' Europ. I dio kod godine 1683. i 1685. Ovaj je most sagrađen po zapovijedi Sulejmana II u roku 10 dana, kad je kanio zauzeti Siget. Sagrađio ga je beogradski zapovjednik Mahmed s 25.000 radnih dana.
- ¹⁴ Tom II, fig. XI, Vidi: OSZEK.

II Poglavlje

Na temelju starih spomenika pokazuje se da je postojala Mursa, stari naziv za grad Osijek

1) Da je u rimsko vrijeme postojao grad u Panoniji, pod imenom MURSA, ne može biti nikakve sumnje kod učenih ljudi. No na kojem se mjestu on nalazio i da li postoji i u naše vrijeme neki grad na njegovim ostacima, podjednako tako slavan kao što bijaše Mursa, to tek treba ispitati. U dosad objavljenim izvorima ime Mursa dolazi po prvi puta kod Klaudija Ptolomeja, grčkog pisca, koji je objavio svoju Geografiju u vrijeme cara Marka Aurelija. On među gradovima Donje Panonije, podalje od Dunava, navodi poslije Vacontium-a¹ MUSIA COLONIA, grčki napisano Mousá Kolónia. Mnogi su poslije Ptolomeja spominjali Mursu od kojih su jedni pisali *Mursia*, drugi *Mursium*, neki *Myrsa* a drugi *Myrsum*, a nitko pravo kao Ptolomej. Aurelije Viktor kaže *Mursia*², Zosim *Moúrsé*, *Murse*³, Sokrat *Mursa*⁴, no pogriješio je u tome što ju je nazvao utvrđenje Gala, Sozomen, slijedeći Sokrata, ima isto⁵. Peutingerova karta, koja, po mišljenju nekih, potječe iz Dioklecijanova vremena, ima *Mursa Maior* kako bi se razlikovala od *Minor*⁶. Antoninov Itinerar navodi *Mursa*⁷, Pavao Orozije, kad opisuje rat Konstancija s Magnencijem, slijedeći pobjednika⁸, naziva *Múrsa*, a Stjepan Bizantinac *Moúrsa*, *Múrsa*⁹. Posljednji spomen ovoga grada, koji sam baš je pronašao kod Simokate, dolazi

591. g. kao *Myrsum*. Morsia i Mursum Taubea¹⁰ nigdje ne nalazim, ukoliko ne bi trebalo Simokatinu *Mursòn* čitati kao *Mursum*.

2) Ovu Mursu, znamenit grad kod Rimljana, stavlja većina pisaca poslije Renesanse na ono mjesto gdje se danas nalazi OSIJEK. Lazius, raspravljajući o ovoj stvari, ima: »Antoninov Itinerar, *njegove su riječi*¹¹, stavlja Teutoburgium između Cornacum-a i Murse, ... i da se nalazila tamo gdje se danas na Dravi nalazi Osijek, u što ne sumnjam«. Njega su, ispred ostalih, slijedili pisci u domovini Szentivanius¹², Bombardi¹³, Timon¹⁴ i drugi, koji tvrde, da je Mursa stajala na osječkoj poljani. I premda se slažem s veoma zaslužnim piscima za domovinu i nemam ništa što bih u toj stvari dodao, no jer se radi o veoma udaljenim stvarima od našeg vremena, ipak se treba poslužiti svjedočanstvima onih, koji su živjeli bliže onom vremenu. Zaista postoji u naše vrijeme neko svojstvo i navika ljudi, kako se čini, da cijelo djelo propada, ako se starina ne dokaže starim izvorima. A pošto se mogu prikloniti geniju ovih, tvrdim da Mursa izlazi na vidjelo na osječkom tlu na temelju starih izvora te da više nema nikakve sumnje obzirom na položaj ove kolonije. Hajde da pogledamo spise starih. Ptolomej, koji prvi spominje Mursu, smješta ju pod 43. stupanj i 30. minutom dužine te 45°. i 45. minutom širine¹⁵. A utok ili ušće Drave pod 44. stupnjem i 20. minutom dužine te 45°. i 40. minutom širine. Iz toga se vidi da je Mursa udaljena od ušća Drave prema zapadu samo za 50 minuta, dok je u širinu ili prema sjeveru imala gotovo isti položaj, budući da postoji samo 5. minuta razlike između obaju. Povuci sad pravu crtu od ušća Drave na zapad, uz desnu obalu rijeke i dodirnut ćeš pod istim stupnjem širine gotovo Osijek, gdje se nalazi mjesto Aljmaš i gdje je ušće Drave. I premda je ovdje Ptolomej ponešto pomaknuo dužinu prema istoku, kako je i drugdje činio kao sistem koji je koristio, ipak ga ne krivi zbog pogreške stupnjeva širine što je primijenio kod većine panonskih mjesta. To će bolje znati onaj koji usporedi našu visinu sjevera s Ptolomejevim stupnjevima. U ovoj stvari treba ispitati kartu Hazija¹⁶ koja mi se od svih izdanja čini najtočnija. Na njoj se Osijek nalazi pod 45. stupnjem i 38. minutom širine. Ako ovom položaju dodaš 2 minute, imat ćeš ušće Drave kao kod Ptolomeja. K ovima je Klaudije, za položaj Murse, doduše nadodao drugih 5, tako da ih ima 45 minuta iznad 45. stupnja. U tome se razlikuje od naših geografa, koji daju gotovo istu širinu ušću Drave i Osijeku. No ova razlika od nekoliko minuta ne predstavlja toliku pažnju a da bi se morala Mursa maknuti s osječkog polja ili da Ptolomejevi stupnjevi ne bi ništa označili. Jer ako i dodaš ili oduzmeš gornjem broju 30 minuta, zadržavši ostalo, ipak nećeš moći nigdje drugdje naći prikladne ostatke Murse. Pa i stupnjevi Geografa, ako ne i kod svih, a ono zaista kod mnogih mjesta, u prvom redu u Panoniji, dovoljno odgovaraju položaju. Mislim da je zločin ako se starom i odličnom Geografu oduzme vjerodostojnost i stavi među izmišljotine, premda se čini da je u nekim stvarima zabludio, no ponajviše nedostaje dokaz kojim bi ga mogao sigurno odbaciti. A tko je u naše vrijeme u ovim područjima utvrdio astronomske opservacije¹⁷ s kojima bi točno mogli otkriti udaljenosti mjesta od ekvatora i prvog meridijana? Prije nego se to dogodi, Ptolomejeva Geografija neće izgubiti glas kod stručnjaka. Na to sam htio upozoriti radi toga da ne bi tko, gonjem neoportunim nastojanjima, htio bilo koje spomenike

starih učiniti malim, koji trebaju biti pokoljenju sveti. Prema tome, da se vratimo na put, ako želiš da se istraži Mursa pod Ptolomejevim vodstvom, onda nek se pođe od ušća Drave na zapad, i pošto ugledaš polje s ove i one strane rijeke kod 5. minute, vidjet ćeš značajne tragove nekog starog grada u podgrađu Donjeg Osijeka¹⁸. I budući da se neće nigdje naći jednaki ostaci ovog grada, na istoj paraleli širine pod istim stupnjem na 50. minuti od ušća Drave, to će razum nalagati, da treba Mursu staviti *jedino prema Ptolomejevom opisu* kod Osijeka.

3) Jedino ovo mjesto Ptolomejevo u vezi određivanja položaja Murse dovoljno je razumno čovjeku. No da se još više utvrdi autoritet Geografa, nek se prosljede stupnjevi pod njegovim vodstvom, radi istog dokaza. Antoninov Itinerar stavlja *Teutoburgium* 16 miljokaza na istok od Osijeka na cestu koja ide uz obalu rijeke u Panoniji od Taurunuma prema XXX legiji u Galiji. Ovaj grad (Teutoburgium, op. prev.), pošto se dobro odmjere tisuće koraka od Taurunum-a kojeg nazivamo Zemun¹⁹, treba smjestiti između Vukovara i Osijeka. No da li na cestu javnog saobraća ili izvan nje, to Itinerad ne kaže. Ako treba Teutoburgium tražiti na istoj cesti, tad ga nećeš naći budući da na ovom potezu ona nigdje ne pruža ostatke, a ako s ove ili one strane ceste i to što dalje, tad nećeš moći vidjeti iz Itinerara. I stoga se iz Antoninovog Itinerara ne bi mogao znati smještaj ovoga grada, ukoliko ne tražiš drugi izvor. Dakle neka se ispita Ptolomej. On stavlja *Teutoburgium* (tako ga naziva) među gradove na obali Dunava pod 45. stupnjem i 40. minutom širine, pa je prema tome udaljen od paralele Murse za 5 minuta prema jugu. No ako samo usporedimo naše stupnjeve sa stupnjevima Ptolomeja i smještenu Mursu stavimo gotovo pod isti stupanj širine s ušćem Drave, tad ćemo naći Teutoburgium na paraleli dravskog ušća, budući da na tom području dijeli Dunav Panoniju, već ćemo istraživati prema jugu kod 5. minute na obali rijeke. A postoji mjesto, nazvano od stanovnika, staro Borovo smješteno na samoj obali Dunava, koje ovdje nešto savija prema istoku. Ono veoma lijepo odgovara Ptolomejevim stupnjevima, jer se nalazi od dravskog ušća prema jugu 6.000 koraka²⁰, a od javne ceste 4.000 koraka na sjever, u udolini koja čini veliki polukrug. Tu se do danas vide temelji starog zida kao i tragovi starih zgrada i drugi znaci te vrste iz rimskog vremena, tako da ne sumnjamo, da ovdje nije nekoć stajao rimski grad, u prvom redu, što se ostaci ovog starog naselja na cijeloj ovoj periferiji nigdje drugdje ne nalaze od Osijeka sve do Sotina. I tako, pošto smo odredili Teutoburgium pod Ptolomejevim vodstvom, pogledat ćemo, da li se slaže udaljenost Itinerara s opisanim položajem mjesta. Pošto smo sve ovo izmjerili, našli smo od spomenutih ostataka starog grada, u donjem podgrađu, srednju vrijednost 12.000 bečkih heksapeda, ravnim putom. Ako od njih uzmeš 777° za jedan miljokaz²¹, tad ćeš veoma točno dobiti 16.000 koraka.²² Ovo, ako se ne varam, preporučuju što više i položaj Murse i Ptolomejeva geografija. U ovoj stvari dolazi i Peutingerova tabula, koja ide obalom Dunava od Taurunum-a sve do *Titoburgium-a* (tako ga naziva) te ju ovdje napušta i kreće se prema Mursi nedaleko Drave, zajedno s Antoninovima Itinerarom skoro do 10. kamena, gdje ga nedaleko napušta prema jugu, te ide k Dravskoj obali i mjestu *ad Labores* koje je udaljeno od Titoburgium-a 13.000 koraka, te malo iznad toga, prešavši rijeku, ide prema *Donatianas* 13 miljokaza a odatle 12.000 koraka za Antianu.²³

Mjesto je nešto povišenije, udaljeno od podgrađa prema trećem kamenu na istok, kojeg narod naziva *Nemetin*, smješteno na južnoj obali Drave, na cesti, koja vodi u Sarvaš i Dalj, ispod raskršća 1.100³, gdje se javni promet odvaja od ove ceste na jug za Vukovar. Okolica mjesta, koja prije nije bila tako nastanjena, proteže se u njive, šljivike i vinograde. Postoje još neki ostaci, ali u temeljima, pa se onaj dio zemlje ne može orati plugom. Položaj je za pogled lijep, pružajući na vidiku brdo Szölös, zajedno s međuprostorom.

Nešto više toga nalazi se pristup k Dravi, stvarno najprikladniji, kog stanovnici nazivaju *Suvatovo*. Čini se da je tu nekoć postojao prijelaz na drugu obalu rijeke te se cestom išlo dalje preko *Vardarca*, *Knež*, *Vinograda*, *Kozarca*, *B. Manastira* za *Branjin Vrh*, kako se to može razabrati iz okolnosti mjesta. To je bio put *Tabule* dok je ona bila kod Rimljana u upotrebi. Stoga odgovara mjesto *ad Labores Nemetinu*²⁴, koji je udaljen od *Titoburgium*-a 15.000 koraka na obali Drave, a od tragova našega grada udaljeno je 5.000 koraka. Kad se saberu sve ove milje u jedno, tad iznose 16.000 koraka, kako je to označeno kod Antonina između *Teutiburgium*-a i *Murse*, pa se tako divno utvrđuje položaj kako od istoka *Murse* susjednih mjesta tako i položaj samoga grada na osječkom polju.

4) Iz te *Tabule* se na isti način može vidjeti gdje se može utvrditi stanicu *Murse* od sjevera. Ona ima, po kopnenom putu od *Murse* prema *retovium*-u, udaljenu *Mursu Minor* 10.000 koraka od *Murse Maior*. Ova se (*Mursa Minor*, op. prev.) po Jeruzalemskom putu naziva *Mersella*, s istom udaljenošću mjesta²⁵. Guje ćeš ovu tražiti, da li prema sjeveru ili zapadu, to pokazuje *Ptolomej*, jer smješta *Mursellu* pod 45. stupanj dužine i 46. širine, čime daje do znanja da se ovaj grad u njegovo vrijeme nalazio zapadno od *Murse*. U ovom području, ne tako daleko od Osijeka, dolazi selo *Ceminac*, na lijevoj obali Drave, ako slijediš tragove Rimljana, naime po spomenutom nasipu, zatim preko polja i suma, udaljeno 8050 heksapeda, ostavivši *Dardu* s desne strane, kao prva stanica javnog puta od Osijeka do *Budima*, sa značajnim ostacima koji odgovaraju gradu, nešto iznad mjesta nazvanog *desertum Laskajatu* — pustoselina *Ceminac*²⁶. Doista mogao bi tko reći, da će trebati staviti *Ptolomejevu Mursellu* iz Antoninovih putopisa između *Sabarije* i *Brigecija*, u prvom redu što je *Ptolomejeva Mursella* bila *grad*, a *Mursa Minor* ili kako ima Jeruzalemski *Itiner*, izmjena (*mutatio*). Kazem da je to nasilno izvrtaње *Ptolomejevih* stupnjeva, kao kad bi netko smjestio *Mursellu* ne pod 47. stupanj 38. minutu širine, gdje je otprilike postojalo Antoninovo mjesto, već pod sam 46. stupanj širine. Zatim, *Mursella* je u vrijeme *Geografa* bila *grad*, kako pokazuju ostaci, od kojeg je imena lišena nepravdom vremena, kako se to mnogima dogodilo, te je u *Konstantinovo* vrijeme prešla u promjenu (*mutatio*). Osim toga, ako gledaš samo ime, moglo je postojati više *Mursella*, kako se čini, da je i stvarno bilo, koje su, kao *Basiane* postojale na raznim mjestima. A tko bi pobrkao *Basianu*, *grad* u *Donjoj Panoniji*, sa selom *Basiana*, koje je bilo udaljeno od *Sabarije* prema *Brigeciji* 18 miljokaza? Prema tome razmotrivši sve stvari i okolnosti, postaviti ćeš *Mursellu*, koja je bila ista s *Mersellom Itinerara*, u područje *Luga*, a stanicu *Murse* kod *Osijeka*²⁷. To bijahu momenti stare geografije, na temelju kojih smo smatrali da će se dokazati u prvom redu položaj grada *Murse*, ostavivši ceste, od *Sirmiuma* i *Siscije* koje bi se mogle dovesti u pomoć, jer se

je ovo činilo dovoljno, da ne budemo predugački. No treba pogledati i druge izvore koji će bolje osvijetliti prisutan predmet.

5) Noticija jednog i drugog Imperija smješta Mursu kod plovne rijeke, kakva je Drava, budući da na nju, po odredbi plemenitog Duksa provincije druge Priobalne ili Savske Panonije, stavlja *Prefekta Dunavske mornarice*²⁸. A rečenu Dunvasku mornaricu tumači Pancirolus iz toga što je ona plovila na Dunavu. Ovo mjesto Noticija pokazuje da je Mursa stajala na južnoj obali Drave, budući da se je ova luka Panonije u ono vrijeme nazivala s posebnim naslovom kao *Pannonia secunda*, a ona, koja se nalazila na lijevoj obali rijeke, *Valeria*²⁹. To još jasnije donosi Zosim³⁰ tamo gdje spominje bitke između Konstantina i Magnencija. Naime iza kako je rekao: »Kad je došao glas do Konstancija o opsjedanju (*Murse*), on je pohitao sa svim svojim četama, da pomogne gradu u opasnosti, pa je odostraga ostavio i Cibaliju i cijelo područje kroz koje teče rijeka Drava«. Tako on opisuje ravnicu, koja se ovdje na široko prostire, ponajviše prema jugu, i šume kao i ostali okoliš grada, tako da onaj, koji je razgledao osječku poljanu, primjećuje da je Zosim ovdje bio. Ovom se piscu priklanja Julijan August kada, govoreći o istom ratu, smješta Konstancijevu vojsku u boju s Magnencijem, koja je donijela bojne znakove u Mursanska polja, tako da joj se rijeka, koja se naziva Drava, nalazila s desne strane. Poslije kaže³¹: »Tamo... se odigralo ogromno krvoproliće, tako da je sama rijeka bila ispunjena pomiješanim ljudskim i konjskim leševima. Naime Drava ne bijaše slična Skamandru, niti je išla u prilog bjeguncima, da bi izbacila mrtve s oružjem i ostavila ih na obali, nego je još žive držala i čvrsto sakrivala u svojim vrtlozima«. Ovim izvorima iz rimskog vremena dodat ćemo i kamen iz *Britanske riznice*, koji jasno pruža ime Murse, kako ne bismo izostavili ni jednu priliku iz starine koja spominje naš grad. A on glasi ovako³²:

P. AEL. P. F.
D. MURSA
EX PANNONIA
INFERIORE

Taj natpis ovako čitaj: *Publius Aelius, Publii filius, Sergia, Magnus, domo Mursa ex Pannonia inferiore* — Publije Elije, sin Publija, Sergijevac, Magno, rođen u Mursi u Donjoj Panoniji. Da je već netko sve ove spomenike sakupio u jedno iz vremena kada je cvala Mursa, tad nitko ne bi sumnjao da je OSIJEK stajao na staroj MURSI, jer se o tome slaže mjerjenje zemlje kao i neba, a stari pisci svojim računom isto potvrđuju.

6) Čini se da se to može doduše tako razumjeti i prihvatiti, ali se ne može lako odrediti u koje je vrijeme i od koga bila Mursa osnovana. Ako uzmemo Stjepana Bizantinca, mislit ćemo da je to učinjeno od Hadrijana, jer ovaj pisac kaže³³: *Moursa, pólis Paionías, ktísma Hadrianou — Mursa, urbs Pannoniae, opus Hadriani*. No čini se da ovaj Stjepan, moja je misao, nije htio druge reći s *ktísma* nego to da je car opasao grad zidovima³⁴, povećao zgradama³⁵ i uresio naslovom kolonije, a ne da je bio tako izgrađen, a da se ne bi mogao ranije poznati po imenu. Jer osim što mnogi spomenici, pronađeni na osječkoj poljani, to pobijaju a ovo drugo dokazuju, dolazi i Ptolomejev autoritet koji, između toliko kolonija u Panoniji jedino Mursu odlikuje ovim naslovom, kao da bi upro prstom, da su doduše postojali mnogi gradovi u Panoniji, kao Sabaria, Siscia, Aemona, koji su tu

odliku već ranije zadobili, a Mursa ili, kako je on naziva *Mursia*, tek nedavno³⁶. Jer zašto bi Geograf rekao da je ona jedina kolonija, kad su i druge kolonije postojale, osim ako ne ono što smo spomenuli? Osim toga ovdje je izvađen ne mali broj rimskog novca, tamo od Augusta pa sve do Teodozija, od kojih imamo od Oktavijana, Tiberija, Agripine, oba Druza, Klaudija, Vespazijana, Domicijana, Nerve i Trajana koji su svi prethodili Hadrijanovom carevanju. Za njih se ne bi moglo reći da su svi ovamo poslije donešeni (to će ponekad biti dopušteno, mada su se Rimljani služili baš monetom živućeg vladara) pa je nužno priznati da su oni bili u optičaju u Mursi dok su živjeli ti carevi.

A može se vidjeti da su Panonci bili dragi Nervi iz toga, što je, pošto je završio Dačanski rat i pobijedivši Decebala, posvetio *vijenac* Kapitolskom Jupiteru koji su mu poslali Panonci poradi te pobjede. »Iz Panonije je bio donešen vijenac, piše *Plinije Mlađi*³⁷, po napatku bogova, da bi ukrasio znameniti ishod pobjede nepobijeđenog cara. Njega je car Nerva smjestio u podnožje Jupiterovo«. Na temelju toga izlazi, da Nerva nije zanemario domovinu onih za koje je znao da ga toliko ljube, te se između ostalih gradova pobrinuo i za našu Mursu, dodavši joj ne mali sjaj, u prvom redu zgrada. A nisu ni ostali carevi bili sporije duše obzirom na ukrašavanje panonskih gradova, ponajviše Trajan, koji je ovu provinciju sam svojim očima razgledao kad ju je sasvim podvrgnuo rimskoj vlasti. A Hadrijan, čime se drugi carevi nisu istakli, htio je biti najšire ruke prema gradu, te ga je uzdigao na čast kolonije. To ne treba nikome izgledati čudno, jer je on, kako donosi Spartianus³⁸, adoptiran od Trajana (ranije je Nerva adoptirao Trajana), najprije postao decemvir kod sudovanja, a potom tribun druge pomoćne legije koja je boravila u Panoniji. Poslije je premješten u donju Meziju te je pratio kao član obitelji Trajana u Dačanski rat. Konačno je postao pretor te je poslan kao pretorski namjesnik u *Donju Panoniju*, gdje je dugo i mnogo radio. Kad je tu vidio da mu je Panonski narod veoma privržen i da se sjeća njegovog oca i predaka zbog ne malih zasluga, među ostalim dostojanstvima s kojima je uresio domovinu, ukrasio je Mursu veličanstvenim zgradama (načinivši za tu svrhu seskvipedalnu opeku označenu svojim imenom) i dostojanstvima *kolonije*. Dakle to je želio reći Bizantinac s riječju *ktísma*.

7) I stvarno se vidi da je starije ime Murse, dok je još postojala slobodna država Panonaca a ne da se stavi njezin početak u Hadrijanovo vrijeme. To se u prvom redu vidi iz Ptolomeja, koji, dok imitira u Geografiji Marina Tirskog, pisca iz vremena Julijevaca, čak istoga gotovo navodi, osim ako izuzmeš različit način poretka, ocrtava mnogo, kao pojedine narode, a naročito gradove, iz starog stanja Panonije. Naime tko bi mislio, da Panonci nisu imali nikakve gradiće, ili da nisu nastavali nikakve gradove, prije nego li su Rimljani zauzeli njihovu zemlju? Svakako je postojao Sirmium, Siscia je bila utvrđena, Aemona i Carnuntum su bili nastanjeni prije nego li su im Rimljani nametnuli svoje posade. Zašto ne s njima i Mursa, budući da se nalazila na veoma plodnom tlu, veoma prikladnom za trgovinu i promet, zdravom, natapanom rijekom koja je povrh toga bila i plovna, pa je već tada bila nastanjena od sinova domovine. O tome govore spomenici, iskopani iz osječke poljane, koji pokazuju, da je prije Rimljana postojao kultiviran grad. Iz dana u dan pronalaze se novci iz grčke mitologije, razne radionice i kovine ne iz jedne materije. Ne tako davno je

iskopano 15, samo iz jedne jame, oko sredine grada, na obali Drave, kod zgrade nekog kožara, od kojih sam dva sam vidio. Isti reversi na oba, ovjenčana glava Jupitera, s visećom kosom nešto preko čela, kuštravom i kratkom bradom, uvrnutim brcima, debelim obrazima, i stršećim nosom. Revers na jednom prikazuje konja kako stupa uzdignutim stopalima, desnom nogom naprijed a lijevom natrag, te među prednjima ima grčki znak =II, a iznad konja lik vrča, poput onih u vrtovima. Na drugom nije utisnuto nikakvo slovo u stopala, već se netko pojavljuje sjedeći na konju. Oba su iz čistog srebra te po veličini nadilaze naš krajcar, a teži jednako kao =II groša. Kod toga su mi pričali, da je bilo i ostalih 13 s istim reversom i gotovo iste veličine. Čini se da su ovi novci slični *Audoleontu* Peonskom kralju, koji je vladao 330 godina prije Krista i hrabro se borio pod Aleksandrom Velikom kod Gaugamele.³⁹ Kao dokaz možeš držati slovo II, koje bi trebalo označavati *Panonia*⁴⁰. No ako bi rekao da ovaj novac ne pripada Audolentu, već nekom barbarskom narodu, koji je imitirao grčke radionice kod kovanja novca, neću se mnogo protiviti. Što više dopuštam i više, i, ako hoćeš, tvrdim da su sami Panonci nasljedovatelji Audolenta. Samo ne možeš nijekati da je ovakav novac ovdje bio u optičaju daleko prije nego što su Rimljani vidjeli Panoniju. Također su otkriveni kamenčići kod ostataka našega grada s istom Jupiterovom glavom među ostalima karneol, na kojem se pojavljuje glava tako umjetnički urezana, da se trebaš diviti poradi umijeća. Dodaj konzularne novce, od kojih je ovdje mnogo iskopano. Vidimo jednoga G. Pizona, na čijem se reversu nalazi okrunjena glava, s okrenutim licem prema desnoj strani, vrat pokriva kosa koja je nešto savijena, s poduljim vratom i licem, a zatiljak kao stršeće slovo Σ (sigma). Nadalje na aversu se nalazi konj u najbržem trku, a ispod, veoma sitno je napisano C. PISO . . P F R V. no novac je dosta debeo i iz čistog srebra. Ne čudi se što su se ovi grčki i rimski spomenici ovdje upotrebljavali u ovom gradu prije dolaska Rimljana, ako si spomenuo da su naši nekoć imali razne trgovačke poslove s Atičanima i Rimljanima, kako je poznato o *bijelom zlatu*⁴¹. Konačno izgleda da ime grada označava njegovo značenje na koje se odnosi. U starijim Ptolomejevim izdanjima, kao Venecija 1562, Mursa se čita kao MUSIA. I Pancirolus, Notit. Imper. Occit. ima od istog pisca *Musia*, a grčki je bilo napisano *Mousia*. Njezin korijen, ukoliko se ne želiš daleko udaljiti od stvari, naći ćeš veoma prikladno u Panoniji. Jer ono što govori izvedena imenica *Musi* ili *Muzi*, *Muxichi* od korijena *mux*, muž, to su najbolje znali naši, kao kad bi se reklo *muxja zemlja*, *muxje mjesto*, *muxji grad* što u prijevodu znači zemlja ili mjesto muževa, muški grad. A da je to tako može se analogno dokazati iz Plinijeva mjesta⁴², gdje on, nabrajajući narode koji stanuju uz Dravu, idući od izvora do ušća, kao posljednje navodi *Andizete*. Tako se ovi čitaju kod Harduina uzeto iz Strabona. No prije ispravka, koji je on načinio, čitali su se u mnogim kodeksima *Andrizeti*⁴³, a u Strabonu, ne *Andizétioi*, već *Andrizétioi*, kako je nekoć i bilo napisano. A ova riječ kao i mnoge druge kod istog autora jest grčka, izvedena od riječi *andrizomai*, *muževan sam*, *držim se muževno*, što bi Panonac rekao *muxki se podnosim*. Naime *anèr*, tj. *muž*, glasi u genitivu *andròs*, iz čega nastaje *andrizomai*⁴⁴. Iz toga je nastalo da ono što je kod naših u domaćem jeziku značilo *muskoslavni*, kod Grka je odgovaralo *andrizétioi*. Nije ništa neobično kod Grka da su barbarska imena upotrijebili u svojem govoru, ponajprije, ako bi bila barbarska riječ teža za njihov izgovor. Još više su u tome bili osjetljivi Atičani, pa su strane riječi ili prilagodili svojem dija-

lektu ili su ih potpunoma preveli u svoj jezik⁴⁵. Ove su nasljeđovali Rimljani kao i u mnogim drugim stvarima, tako i u ovoj, pa su *Sirmium*, *Mursia*, *Sabaria* preveli na svoj govor, dok su *Aquincum*, *Bononia* izgovarali na svojem jeziku⁴⁶. Pogledaj Ptolomejevu Geografiju u kojoj dobro piše *Musia*⁴⁷. Toliko smo mogli reći o starini i imenu grada. A sad pođimo bliže na kamen. Natpis pokazuje da se radi o miljokazu. Zbog toga je bilo potrebno prije raspraviti o rimskom načinu označavanja udaljenosti mjesta kao i o našoj mjeri kojoj odgovara ona stara, prije nego li pogledamo tekst natpisa ili put koji pokazuje kamen, pa će se ono što kanimo kasnije reći, lakše protumačiti.

BILJESKE

- ¹ Tab. Europ. V, Pogl. XVI, izd. Venet. 1562.
- ² In Epit. hist. Aug. Uspor. Lib. de Caesarib.
- ³ Knj. II, Pogl. XLIII.
- ⁴ Knj. II Hist. eccles. Pogl. XXXII, *Eutrop.* brev. hist. Rom. knj. IX, pogl. VIII, knj. X, pogl. XII, izd. Norimb. 1776. Neki čitaju iz Eutropija *Mursia*.
- ⁵ Knj. IV, pogl. VII, kod Cellar. Geogr. Antiqu. knj. II, pogl. VIII, str. 563, izd. Lips. 1701.
- ⁶ Izd. Vindob. 1753.
- ⁷ Izd. venet. 1570. (oko).
- ⁸ Knj. VII, pogl. XXIX, izd. Venet. 1773, ali u starijim izdanjima i rukopisima stalno se čita *Myrsa* za Mursa, napisano po grčkom običaju. Uspor. pogl. XXII.
- ⁹ Opusc. de urbib. I dodaje *légetai kao Moursion, kaže se i Mursium*.
- ¹⁰ Topogr. Slavon., dio III, str. 8.
- ¹¹ Comment. Reip. Rom., knj. XII, sekc. II, pogl. VI, izd. Francof. 1598.
- ¹² Curios. Miscell., dio I, Catal. IV, V.
- ¹³ Topogr. Hung., dio III, pogl. III, str. 242, izd. Vien. 1718.
- ¹⁴ Imag. Ant. Hung., Knj. I, pogl. III, i dalje.
- ¹⁵ Tab. Europ. V, pogl. XVI.
- ¹⁶ Ab Homannianis, izd. 1744, izd. princ.
- ¹⁷ Taube, Slavon., dio III, str. 12. piše, da se Osijek, *prema njegovom opažanju*, nalazi u sredini tvrđave pod 45 stupnjem, 30' i 6" širine, ali ne kaže na koji je to način opazio. Drži da je opažanje isprazno po tom što već *Vukovar* odstupa od paralele Osijeka najmanje 5', zadobiva 45° i 30' prema sjeveru, kako je učeni liječnik Mart. Marikovzky došao iz udaljenosti sunca od ekvatora do najveće ljetne i zimske, Ephemerid. (Novine) Syrmiens. str. 4.
- ¹⁸ Broderic. In clad. Mohacs. kaže da su tamo *tragovi nekog velikog grada iz vremena kada su Rimljani držali Panoniju, možda kolonije Rimljana, udaljeni od ušća Drave samo 2 (Ugarske) milje*.
- ¹⁹ O tome će biti govora na drugom mjestu.
- ²⁰ Hasius, između ostaloga, za stupanj daje 75.000 koraka na chart. Hung. cit., pa odatle za 5 minuta dolazi 6250 koraka.
- ²¹ To će se dokazati u slijedećem poglavlju.
- ²² K potrebnim 432°, od kojih ako 100 staviš na raskrnicu, nedostajat će za puni broj od 16.000 koraka 332° ili blizu 427 koraka.
- ²³ Izd. Vindob. 1753.
- ²⁴ Iordan. P. Geogr. za *ad Labores* drži *Sarvaš*, ali to ne dopuštaju udaljenosti mjesta, budući da je *Sarvaš* udaljen od starog *Borova* samo 10.000 koraka.
- ²⁵ Kod Iordan. knj. de orig. Slavor., dio III.
- ²⁶ Busbequius Legat. Turc. posl. i, str. 63, izd. Pest. 1758, ostavlja ovaj spomen o ovom mjestu; *te kaže*: »Od Osijeka, pošto smo prešli Dravu, došli smo u *Lasquen*. Tu sam se odmarao jer sam bio umoran od puta te zahvaćen vrućinom i groznicom. Međutim došli su starješine tog mjesta, da mi čestitaju na dolasku. Donijeli su veoma velike dinje, kruške i razne vrste šljiva, osim toga vino i kruh, doista sve je bilo veoma brižno izabrano, tako da ne znam da li što bolje ima ona opjevana i toliko slavljena zbog obilja tla *Kampanija*.

- ²⁷ Maginus kod Timon-a Hung. Ant., pogl. VI, stavio je Mursellu kod *Darde*. Moro je na tom mjestu rekao *Eszekum*, no obojica su izvan istine, kako je očit.
- ²⁸ Thesaur. Graev. tom. VII, izd. Venet. 1735.
- ²⁹ Vidi: Cl. Salag. Eccles. Pann. knj. IV, pogl. I, br. 18. i dalje.
- ³⁰ Knj. II, pogl. XLV, LIII.
- ³¹ Orat. I, str. 36. i 60. izd. Spanhem. Lips. 1969.
- ³² Thes. str. 1007., br. 3. Uspor. knj. II Brit. Rom., str. 192, br. 48.
- ³³ Oper. de urbibus, v. Moûrsa.
- ³⁴ Izvješćujući da je kvadratasti oblik zida, čiju sjevernu stranu zatvara Drava, a bilo koji drugi iznosi 424 rimskih koraka.
- ³⁵ U temeljima nekih nekoć znamenitih zgrada, unutar zidina, vidjeli smo nedavno iskopanu opeku označenu slovima IMP. HAD.
- ³⁶ Vidi: Cl. Schönwisner, Comment., I dio, str. 61, 94. Uspor. autor colonair. Rom. in Pannon. Dissert. II, pogl. V, koji piše da je osnivač Murse Hadrijan, vjerujem, po smislu Bizantinca. Cl. Salagije kaže da je bila osnovana od *Augusta* (vjerojatno Oktavijana), odakle, to ne znam. Eccl. Pann. knj. III, pogl. II. Zaista to još nigdje nisam čitao da se je to objavilo.
- ³⁷ Paneg. ad Traian. pogl. VIII Ospor. pogl. XVI.
- ³⁸ In Hadriano br. II i dalje.
- ³⁹ Vidi: Frölich Notit. Numism. tab. VII, str. 143., izd. Vienn, 1758, br. I.
- ⁴⁰ Cl. Severin Pannon. Illustr. knj. II, pogl. III i dalje piše da su Panonci vukli početak od Peonaca. Mi ćemo o toj stvari raspraviti na drugom mjestu.
- ⁴¹ Vidi: Plin. Hist. Natur. knj. XXXVIII, pogl. XI, izd. Berol. 1766. Uspor. Bayer opusc. Ant. str. 413, i dalje. izd. Hal. 1770. Veoma je značajno mjesto za tu stvar za čitanje.
- ⁴² Hist. Natur. knj. III, pogl. XXVIII, izd. Lips. 1778. s bilj. od Hard.
- ⁴³ Vidi: Hist. Nat. Plin. na tek citir. mjestu, st. 747, bilj. d).
- ⁴⁴ Netko bi mislio da je laka ova gramatomahija, ali neka se sjeti onoga, što se mnogima u prvo vrijeme činilo lako, da to nije bilo bez teškoća. Mi smo pripremili Dissertatio kojom dokazujemo da su se Panonci služili Iliričkim jezikom.
- ⁴⁵ Takve su kod Strab., knj. VII. *diásnonos, peroústai, mazáioi* itd.
- ⁴⁶ Treba izgovarati *Musie, Sabarie, Budin, Milate*, kako ćemo reći na drugom mjestu.
- ⁴⁷ Cl. Schonwisn. Comment. dio I, str. 63, br. a. misli da je Mursa nazvana po božici Murcia, što sam i ja nekad držao dok sam pjevao:
- Romanorum colonia Mursia
Nuncupata est a dea Murcia.
Rimska kolonija Mursija
prozva se od boginje Murcije.
- No to sam tada samo pjevao. Jer ničega rimskog nema u slobodnoj državi Panonaca.

III Poglavlje

O rimskim cestama, miljokazima i usporedbi naše mjere sa starom

1) Stari spisi govore da su Rimljani mjerili udaljenosti mjesta u tisućama koraka. Polibije Megalopolitanus, koji je bio čuven u vrijeme Ptolomeja Filometora, raspravlja o toj stvari ovako:¹ *:Bebemátisai kài seseiméiotai katà stadias okto dià Romáion epimelos — Rimljani su točno izmjerili udaljenosti na 8 stadija i označili ih znakovima.* A da je 8 stadija bilo jednako 1000 koraka uči Plinije kad govori²: *Stadij iznosi 125 naša koraka (passus), tj. 625 stopa.* No iako su neki stadiji, kako primjećuje Censorin,³ kao olimpijski od 600 stopa, pitijski od 1000, bili različiti od ove opće dužine, ipak, jer ovi stadiji nisu bili u upotrebi, to se gotovo svi autori slažu u vezi zajedničkog opisanog stadija od 125 koraka.⁴ A o 8 stadija, koji sa-

drže 1000 koraka, kaže Strabon⁵: *Hos hoi polloi tò milion oktostádion*, — kako većina tvrdi, milja ima 8 stadija. Izidor Španjolski kaže⁶: *Stadij je osmi dio milje, a on se sastoji od 125 koraka*. Prema tome sigurno je, da su Rimljani uzimali 8 stadija za 1 milju, koja se sastojala iz 1000 koraka, zbog čega je i dobila ime. A u stadiju ima 625 stopa, kako donosi Plinije, pa se stoga rimski korak opisuje s 5 rimskih stopa. Doista mi koji smo daleko od rimskog vremena, jer su stare mjere stopa i korak pretrpjele mnoge promjene, a mi se k tome služimo drugim načinom mjerenja, različitim od staroga, kad ne bismo usporedili staru mjeru s našom, izgleda da se ne bismo mogli lako služiti s koracima i stopama kod mjerenja. Stoga je trebalo ovo istaći prije drugih stvari, u prvom redu što se drži da ta stvar iznosi naš predmet na vidjelo.

2) Od sinova domovine, koji su se napose trudili da osvijetle ovu stvar, najslavnija su dva muža Stjepan Salagije i Schönwisner imenjaka.⁷ Prvi u djelu *Dissertatio de columna milliaria ad Budam reperta*⁸, a drugi u *Commentatio in Itinerarimu Antonini*⁹, doduše s različitim argumentima, pokazali su istu stvar jednakom marljivošću. Prvi je cijelu stvar tako objasnio, da pripremljen i obskrbljen čovjek za duži put, osrednjim i prirodjenim korakom, stalno jednakim hodom, može načiniti *1000 rimskih koraka* za 20 minuta. Drugi, uzevši kapitolsku stopu, i usporedivši ju iz Picardijeve *Tabule* s bečkom, mjeri *rimsku milju* sa 777 heksapeda, dodavši i manje dijeliće. I to je baš ono na čemu stoji, kako izgleda, bit cijele stvari. Poslije toga su se najučćeniji ljudi međusobno toliko razišli i otišli na razne strane, da ono što je jedan rekao kao ispravno, to drugi nije mogao lako odrediti. Ja sam to naskroz istražio i po nauči obojice ispitao udaljenost mjesta te sam na koncu otkrio da postoji kontroverzija samo u riječima. Zašto tako? Stvarno kad sam uzeo u ispitivanje Salagijevo stanovište da se dao na putovanje kroz mnoge sate, dobio sam 100 koraka u vremenu od 20 minuta, 3000 za sat, 6000 za 2 sata. I jer mi se rodila sumnja, jesu li ovi koraci, koje sam ja načinio, doista rimski ili pak različiti od njih, došao sam do toga, da korake, i pojedinačne i svih 1000, svedom na bečku mjeru. Kad sam to učinio, dobio sam za korak, kod prvog 4 stope i 8 palaca, a kod drugog 777 heksapeda, uz ostatak od 56 palaca. No ne želim da se misli da sam svuda pravio jednake korake, a tko to i traži?, već takve da kod nekih nedostaje ili prelazi palac, a kod drugih dva ili neki dijelić. Ipak sam primijetio to, da se najvećim dijelom korak sastojao od 4 stope i 8 palaca, a da kod milje prelazi ili nedostaje samo do dva koraka, u odnosu na teren.¹⁰ Kad sam imao to iskustvo, vidio sam da se najučćeniji muževi slažu u istoj stvari, makako preko volje, te sam poskočio od radosti. No da budem još sigurniji o mjeri rimske stope, smatrao sam da ju trebam dobiti i na temelju samih rimskih djela. Radi toga sam upotrijebio opeke koje su Rimljani zvali *seskvipedalne*,¹¹ cijele i označene slovima,¹² pa su bez sumnje ostaci rimskog vremena. I tako sam neke od njih našao dugačke $16 \frac{3}{5}$, druge $16 \frac{4}{5}$ te konačno $16 \frac{7}{8}$ palaca bečke mjere. A općenito su bile široke $11 \frac{1}{5}$ palaca te visoke gotovo 2 palca. Odatle, ako uzmeš srednju dužinu, koja se slaže sa širinom ili kažeš da su opeke dugačke seskvipeda a široke stopu (kakve u svemu postoje), primjetit ćeš, da prema rimskoj stopi, dolazi *11 i 1/5 bečkih palaca*. Prema tome je naša stopa prema staroj kao 15 : 14. Na temelju toga se računa 1000 starih koraka sa 777 heksapeda i $4 \frac{2}{8}$ bečke stope. A to sam baš ja zapazio čime

sam došao do toga da vjerujem: 1. da je rimska stopa skoro jednaka 11 1/5 bečkih uncija; 2. da se stari korak ništa ne razlikuje od našeg dvostrukog pučkog¹³, pa prema tome 56 bečkih uncija čine 2 pučka koraka i da skoro odgovaraju 5 rimskih stopa¹⁴; 3. da 1000 rimskih koraka točno odgovara 777 bečkih orgija (hvati), s manjim ostatkom, koji se može zanemariti; i 4. da se mogu istraživati udaljenosti mjesta iz rimskog vremena na dva načina, naime *koracima* i *heksapedima*.

3) Pošto sam tako završio ispitivanje tih stvari, počeo sam marljivo istraživati, da li se mjerenjem, koje je obavljeno u naše vrijeme, može znati položaj starih mjesta? I budući da ništa nemaš osim tabele javnog puta,¹⁵ smatrao sam da, prije nego li se ona slijedi, treba uzeti u ispitivanje njezinu vjerodostojnost. Stoga sam poduzeo put od Osijeka uz obalu Dunava sve do Zemuna¹⁶ i redom sam označavao udaljenosti poštanskih stanica onako kako se pojavljuju u tabeli, po uputi Jordana. Pošto sam ih kolacionirao, vidio sam, da stvarno dolazi do velike razlike između jednog i drugog. A da to mogu čitatelji jasnije vidjeti, smatrao sam da je zgodno iznijeti način računanja, na temelju kojeg su izračunate pošte i miljokazi, te ovima odgovarajuće heksapede, uzevši 3666 za srednju milju, te naposljetku pravu udaljenost od mjesta, također izraženu u bečkim heksapedima.

OSIJEK	pošta	milja	beč. hvat	prirodni hvat
Vera	1	2	7332	10560
Vukovar	1	2	7332	8220
Opatovac	1	2	7332	9150
Ilok	1, 1/2	3	10998	9450
Susek	1	2	7332	7620
Čerević	2	4	14664	7500
Petrovaradin	2	4	14664	10060
Beška	2	4	14664	12240
Banovci	2	4	14664	13730
ZEMUN	2	4	14664	8640
<i>ukupno</i>	15 1/2	31	113646	97170

Već iz ovog pregleda jasno se vidi na prvi pogled koliko brojke odstupaju iz tabele javnog puta od prave udaljenosti mjesta. I zaista, bilo da se gleda na posebni zbroj stanica, bilo na jedno, primjećuje se veoma velika razlika.

Pa i razlika od sumarnog zbroja 16476 hesapeda ili 4 njemačke milje i 1812° ili pak što je isto 21000 koraka i 159°, svatko razborit i tko nije stranac u ovoj stvari, može lako procijeniti koliku zapreku stavljaju stara mjesta kod istraživanja ovoga puta. I tako, pošto sam to svojim vlastitim očima promotrio te pokušao povezati tabelu javnog puta sa svojim heksapedima koje sam zabilježio, ipak ih nisam nikako mogao uskladiti, pa sam počeo sumnjati u njezinu vjerodostojnost. Tada, da se ne bi činilo da sam ju olako odbacio, pomislih, da možda treba kod nje uzeti, umjesto srednjih, kako kažu, rađe *male* ili naprotiv tome *velike* milje. A da udovoljim ovoj nakani sveo sam svaku milju iz ranjske mjere u bečku¹⁷, uzevši omjer 1400:1391

5/16 koji ima bečka stopa prema ranjskoj, izostavivši ostatak. Najprije sam primijenio *male* milje pojedinim stanicama, zatim *velike*. Učinivši to, brojevi heksapeda u prvom slučaju, koji su trebali rasti radi prirodne udaljenosti, bili su vrlo mali, a oni, koji nadilaze potrebnu količinu milja, nisu se pojavili mnogo veći nego prije, pošto nisu prešli zbroj nad mjerom. A u drugom slučaju, brojevi s pravom mnogo veći, izišli su prekomjerno veći, tako da zbroj prelazi svaku vjeru. Poučen ovim iskustvom, još nisam htio odbaciti tabelu, iako sam to lako mogao, misleći, da bi ipak možda mogao pronaći neka stara mjesta po njenom vodstvu. Tražio sam, ali sam po njoj doveden tamo gdje nisam mogao vidjeti nikakve tragove starine, daleko drugdje nego gdje bi stvarno postojali ostaci rimskih stanica¹⁸. Konačno time potaknut smatrao sam: 1. da ne postoji ni jedna sigurna mjera na temelju tabele i vremena. 2. da je ona najmanje prikladna, ne samo za određivanje položaja starih mjesta, već i za istraživanje.¹⁹ Jer tko bi se od muževa dao uvjeriti, da su poštanske stanice tako točno određene, da njihove udaljenosti posvuda imaju pune milje, te da nisu nigdje postojali dijelovi od 1/4, 2/4, ili 3/4 milje ili čak više? A ti dijelovi su zanemareni u cijeloj tabeli. No četvrt milje, ako u jednu milju staviš 3666°, obuhvaća 916 i 1/2 hesapeda, što prelazi 1000 koraka. Pola milje 2000 koraka, tričetvrt milje jednako je 3000 koraka i još 417 i 1/2 hesapeda. Ako ti se čini da se ovdje može zanemariti po 3000 koraka, onda ih je zanemarila tabela. Osim toga zar ćeš držati da je isti put kod javnog puta, koji je nekoć postojao kod Rimljana? Sigurno je drugačiji od Osijeka do Vukovara, ponešto i od Sotina do Iloka, a daleko drugačiji od Petrovaradina do Zemuna²⁰. Kao da ne vidim, kad se saberu svi gornji momenti, koje se konačno mjesto može u ovoj stvari dati tabeli.

4) Poučen ovim iskustvom o vjerodostojnosti tabele, budući da ništa drugo ne bi došlo u pomoć u toj stvari, smatrao sam, da onaj koji želi otkriti rimske gradove, treba vlastitim očima razgledati područje, točno zabilježiti udaljenosti mjesta kao i cesta, te marljivo istražiti po kojoj se staroj mjeri slažu, idući od početka kojeg poznatog grada do značajnog rimskog naselja. »*Naime* na cestama se nalaze zapreke, *kako kaže Jordan*²¹, koje nekad nisu stajale na putu, kao sela i gradovi, kuda sada prolazi cesta, kao što i prijelazi rijeka, ne prolaze bilo gdje u pravoj liniji između jednog do drugog mjesta. A prikladno tlo je mnogo puta razdijelilo putove zbog usjeva, vrtova ili drugih kućnih potreba. Nizbrdice i udubljenja, koja dolaze u pravoj liniji, moraju se zaobilaziti, kao i mnoge druge zapreke nastale od čestih kiša i vremenskih nepogoda koje odvrćaju od direktnog pravca«. O tome smo sigurno i sami iskustvom poučeni. Prema tome se, osim samog *autóptes* (očevica), ne mogu odrediti rimska naselja²². I to smo mi primijetili, da Rimljani nisu svuda mjerili razmake između mjesta a da ne bi nedostajlo ili preostajalo što tisućitim koracima, već se je češće dogodilo, po zahtjevu mjestu, da se zanemarivalo 100, 300 a ponekad bome i 500 koraka, te da su samo došle u obzir cijele milje. Ili ako je nedostajalo 200 ili 300 koraka za puni broj milje, tad se uzimalo 800 ili 700 kao da je tisuća. To je primijetio i Cl. Vesselingije²³ kad kaže: »Teško bih mogao vjerovati da su Rimljani mogli tako izmjeriti putove a da bi milje uvijek odgovarale udaljenostima između gradova, pa da nije nedostajalo ili premašivalo po 100 koraka. To pokazuju sami gradovi po pokrajinama. Moglo se dogoditi kod mjerenja ovog ili onog grada da se našlo 30.000 koraka te

da nije ništa ni nedostajalo ni preostajalo. No u stvari je češće bilo drugačije. Po 100 koraka se u Itineraru zanemarivalo.« Prema tome izgleda da su još praznovjerni oni koji bi htjeli stara mjesta baš posvuda u punom iznosu milja. Uostalom vješt *autóptes* (očevidac) će i to otkriti da li nedostaje ili premašuje po 100 koraka od određenog broja milja te koliko treba biti ovih. I tako da se vratimo na prijašnju stvar. Onaj koji hoće istraživati rimska naselja to će moći dobro učiniti pješice ili na kolima. U prvom slučaju, ako broji korake koje pravi prirodnim hodom²⁴, a u drugom, ako premjerivši periferiju točka, motri na broj okretaja točka²⁵. Ovaj drugi način, ako se dobro obavi, mnogo je zgodniji i točniji od prvoga. Kad je put završen, tad razdijeli sumu koju si dobio sa 777 hvati, te ono što izađe, pokazat će tisuće rimskih koraka, zanemarivši ostatak od $4 \frac{2}{8}$ stope. No ako ne želiš ni to odbaciti, tad uzmi omjer 9:7 što ga imaju rimski koraci, prema našem opažanju, u odnosu na bečki hvat²⁶, te predloženi broj heksapeda svedu prema 9 i dobiveno podijeli sa 7 te ćeš dobiti željeni broj milje.

5) Staru milju, za koju smo rekli da iznosi 777 naših heksapeda i $4 \frac{2}{3}$ stope, a koja je bila određena kod Rimljana s *1000 koraka*, stari su označavali prvim riječima slova M. P. dodavši kraj njih još broj I, II, III itd. čime se podrazumijevalo toliko *tisuća koraka*. Isto su običavali da drugim imenom nazivaju *Kamen* možda zbog toga što su se brojevi, koji su tako označavali milje, urezivali na kamenje. Čujmo ovdje Flora kad govori o Scipionu²⁷: »On nije više opsadom kucao kod trećeg *kamena* kao Hanibal kod Rima, već na sama vrata Kartage«. A to je Livije izrazio s *tri tisuće koraka* od grada²⁸. Velej Paterkul je ugledao tabor Hanibala između *trećeg miljokaza*²⁹. I rimski zakoni potvrđuju da je *Kamen* i *Miljokaz* isto. Ulpijan³⁰: »Ako je što dopušteno unutar stotog miljokaza, onda to pripada pod vlast prefekta Rima, a ako preko samog *kamena*, tad se izišlo izvan vlasti prefekta Rima«. Takvo kamenje su Rimljani stavljali na svakih 1000 koraka i na njima upisivali brojeve onim redom kao da idu od nekog posebnog grada, kažem u samom gradu od broja I³¹, a potom u nastavku puta II, III i tako dalje, dok se nije došlo do drugog isto tako slavnog grada³². I u Laciju je, kako iznose *očevidni svjedoci*, M. P. bilo raspoređeno tim redom, što se vidi sve do danas. U našoj Panoniji je 1000 koraka započinjalo od Brigecija, zatim od Akvinkuma, od Vindobone, te su miljokazni stupovi išli uzduž Dunava³³, a bili su i ovdje postavljeni kod svakog tisućitog koraka, što se objašnjava na temelju rimskog običaja³⁴. Antoninov i Jeruzalemski Itinerar imaju neke promjene kod *šestog, osmog, devetog, dvadesetog, tridesetog* pa i vjerojatno kod ostalih *Kamena* ili miljokaza, udaljenih od nekog posebnog grada, označenog tim brojem³⁵. Postoje, osim toga, stupovi, pronađeni na Panonskom polju, na kojima se vidi, da su označena dva mjesta s međusobnom udaljenošću, kao što su kod Marsilija³⁶ četiri stupa koji imaju napisano A MALATA CVSVM, kod dva, s udaljenošću od 16.000 koraka, na trećem s 4.000 koraka, a na onome, koji je pronađen kod Neština, po nama je, 14.000 koraka. Izgleda da je kod njih taj razlog, kako držimo, što su ovi gradovi uređeni posebnom brigom careva i da su i putove pomnjevije postavili između njih. Doista da su nekoć Malata i Cusum bili slavni gradovi, to svjedoče njihovi ostaci³⁷ kao i pronađeni spomenici u njima. Uostalom bio je i običaj da se za glavnije gradove daju brojevi milja, koje duže prolaze, kao što smo malo prije vidjeli i kao što također

svjedoči N. Velserus kad kaže: »primijetio sam da se ponekad brojevi nastavljaju od neke čuvene kolonije (*i municipija*) kroz 100.000 koraka pa i više od toga, zanemariivši gradove manjeg imena. Za primjer neka posluži šiljasti kamen blizu Oeniponta obilježen od Severa i sinova. Na njemu pokazuju brojevi veliku udaljenost prema Augusti Vindellicorum, iznoseći VIAS PONTESQUE REST. AB AVG. M. P. CX³⁸, tj. *Vias Pontesque restituit (Sever) ab Augusta Vindellicorum mille passus centum ac decem.* — Obnovio je (Sever) putove i mostove od Augsburga 110.000 koraka. I naš stup, kojeg želimo objasniti, po natpisu AB. AQ. M. P. CLX, označava, na temelju rimskih miljokaza, da je on 160. po redu koji je proizišao od Akvinkuma. Drugi, koji je pronađen kod Mitrovice, opisao je Marsilije³⁹, iznosi u posljednjoj alineji M. P. XV, čime je želio označiti, da je on *petnaesti* od nekog posebnog grada.

6) Takvi kameni miljokazi, postavljeni samo na javnim i vojnim putovima po zapovijedi careva, da označavaju udaljenosti mjesta, predavali su se na brigu namjesnicima provincija. Oni su imali dužnost da popravljaju oštećene putove ili da grade nove, u prvom redu ako je po njima imala proći vojska, te ih označiti stupovima kod svakog pojedinog tisućeg koraka. Ti stupovi su imali, osim broja miljokaza, još i ime vladara. Za to su postojali mjerači (*mensores*) i uzdržatelji (*curatores*) putova. Dužnost prvih je bila da brižno mjere i označe putove stupovima na svakih 1000 koraka, a drugih, da se brinu za njihovo održavanje, popravak i gradnju. Plinije, na nekom mjestu, spominje mjerace⁴⁰, pišući ovako: *Prosljedili smo tragovima Aleksandra Velikog. Diognet i Baeton, mjeraci njegovih putova, su pisali.* A ime kuratora, među drugim, nalazi se na nekom natpisu kod poštovanog Krčelića, pronađenom na *Turopoljskom* polju, čiji fragmenat, u vezi ove stvari, ovako glasi⁴¹: L. FVNISVLANO L. F. ANI. VETTONIANO TRIB. MIL. LEG. VI VICT. . CVRATORI VIAE AEMILLIAE COS. VII. Što se čita: *Lucio Funisulano, Lucii filio, Ania (de tribu) Vettaniano, Tribuno militum Legionis sextae Victricis . . . Curatori viae Aemiliae*⁴² Luciju Funisulanu, Sinu Lucija, (iz plemena) Ania Vetonijanu, vojnom tribunu šeste Pojedničke legije . . . kuratoru Emilijeve ceste.

Iz ovog natpisa se vidi, da su kuratori putova bili veoma ugledni ljudi. Stvarno ono što su Rimljani hvalevrijedno poduzimali, to su marljivo i solidno radili, kao što je to u prvom redu bila briga za javne putove. Vele da je tvorac te ustanove bio G. Grakho za vrijeme konzulata 628. godine od osnutka Rima kad je vršio dužnost pučkog tribuna. O tome govori Plutarh u Graksima, nakon što je rekao: *da je on nastojao oko uređenja putova*, te ovako prosljeđuje dalje⁴³: *Izmjerivši svaku cestu kod toga na milje (a milja obuhvaća nešto manje od 8 stadija), te postavi kamene miljokaze, da označavaju udaljenosti.* To je još točnije, kao što je sve običavao, dočerao August Cezar, kad je na Forumu postavio zlatni stup, kod kojeg su se dovršavale sve ceste u Italiji, označene kamenjem. O toj stvari govori Plutarh u Galbi de Othone, ovako pišući: *Izišao je na forum (rimski) gdje je postavljen bio zlatni stup, gdje se završavaju sve vojne ceste u Italiji.* A Dion Kasije kaže: *hryson milion*⁴⁴ — zlatni miljokaz, a Tacit za isti *milliarium aureum*⁴⁵, s posebnom bilješkom, kao što izvješćuje Celarije⁴⁶, prema kojoj se ne označuju intervali, već samo označavaju stup. To spominje i Plinije kad piše⁴⁷: *Razmak istoga (grada) prema tekućoj mjeri od miljokaza*

postavljenog u glavnom gradu rimskog foruma, do pojedinih vratiju, kojih danas ima (pod Vespazijanom) 37 . . . . direktno iznosi 30.765 koraka.

7) Ova revnost oko izgradnje cesta i ukrašavanje kamenim miljokazima, nije se samo odnosila na Italiju, već se u jednakoj mjeri proširivala i u Provincijama. Naime Rimljanima, koji su se smatrali kao rođeni i veoma poudzetni ljudi, nije izgledalo da će biti dovoljno, ako svako djelo, koje donosi najveći stupanj slave, sakriju unutar granica svoje domovine, već da to pokažu izvanjskim i udaljenijim narodima i provincijama. Zbog toga su bile *Via Valeria*, koju spominje Strabon⁴⁸, na Siciliji, a *vetus strata* u Trakiji⁴⁹, dostojna djela rimske veličine. U Galiji i Hispaniji, kako spominje Polibije⁵⁰, postojale su ceste od Herkulskih stupova i Nove Kartage sve do Rodana (Rone, op. prev.), obilježene stadijima po grčkom običaju. Spomena je vrijedna, u prvom redu, *via Egnatia* ili *Ignatia*, koju spominje Strabon. Ona se nalazila u Makedoniji⁵¹, kad o njoj piše: *Od Apolonije* (kod Jadranskog mora) *u Makedoniji ide Egnacijeva cesta prema istoku, označena miljama. Kod svakog tisućeg koraka nalazi se podignut kamen ili miljokaz od kamena, sve do Cypselum-a* (grad u Trakiji) *i rijeke Hebrum-a*. I da nešto kažemo i o našoj Panoniji. Marsilije, marljivi istraživač starina, otkrio je više takvih cesta, u prvom redu na Sirmijskom polju. Naime na karti koju je zaokružio na Panonski Dunav, vodi cesta od *Mitrovice* do *Vinkovaca*, odatle do *Rače*, gdje prelazi Savu te nastavlja s desne strane Save. Drugu ima od Osijeka prema Sisku. Na jednom drugom mjestu⁵² spominje neki nasip koji se proteže od *Mitrovice* sve do *Kopinika* ili *Kupinova*. A postoji i kamenom popločana cesta, koja se vidi i danas, od *Mitrovice* prema *Grgurovcima*, prema sjeveru⁵³. Na mnogim drugim mjestima u Panoniji bile su nekoć izgrađene ceste u skladu rimske veličine, što svjedoče toliki miljokazi, koji su pronađeni u njoj. A takve javne ceste, koje su se po svojoj naravi zvale *kraljevske*, *konzularne*, *pretorske* i *vojne*, sagradili su nekoć stari upravo u ravnoj liniji⁵⁴, s onom marljivošću i sjajem, da se ceste mogu ubrojiti među posebna djela⁵⁵. No budući da su ponegdje morale prolaziti kroz močvarno i neprohodno područje ili preko rijeka i jezera, to su zemljom zatrpavali močvare i rupe, a rijeke premošćivali mostovima. Ceste su tako sagradili, da je gornji dio bio pokriven s tesanim kamenom, a rubovi su bili nešto povišeni, također od kamenja, da bi utvrđivali cestu⁵⁶. Izlazak tih cesta išao je ili do mora ili do kojeg grada, rijeke ili pak do druge takve ceste⁵⁷. Pa i nekoć, još dok je bila slobodna rimska država, nastajale su tako ceste, kako svjedoči *Rosini*⁵⁸, da su na ravnim i direktnim mjestima bile na površini široke 8 stopa, a na indirektnim i nepovoljnim 16⁵⁹. Ali pošto je rimski narod proširio vlast, počele su i ceste da rastu, pa su i na ravnom položaju bile široke 5 koraka. Držimo da je takva bila i naša kao i mnoge druge ceste u Panoniji, čiji se tragovi mogu vidjeti sve do danas⁶⁰. Toliko smo htjeli reći o rimskim cestama i miljokazima, zatim o staroj i našoj mjeri, zbog toga da osvjetlimo naš KAMEN, koji kanimo pročitati, budući da će to doprinijeti značaju ovog djela.

BILJEŠKE

¹ Knj. III, pogl. XXXIX.

² Hist. Nat., knj. II, pogl. XXI, cit. izd.

³ De die natali, pogl. XIII.

- ⁴ Delacamp. u not. ad Plin., nav. djeło, kaže da se 1000 rimskih koraka zaključí sa 7 i pol stadija.
- ⁵ Geogr. knj. VII.
- ⁶ Knj. XV, poč. pogl. XVI.
- ⁷ Treći je Cl. Severini, čiju sam dissert. *de modo inveniendi situs veterum Pannoniae oppidorum* primio, kad je već moja bila dovršena. Ovaj način, jer se oslanja na autoritet javnog puta, s njim će dobiti istu vrijednost.
- ⁸ Izdana u Pečuhu 1780.
- ⁹ Predan u tisak u Budimu 1780. prilikom inauguracije Sveučilišta.
- ¹⁰ Ovdje treba razumjeti da se korak sastoji iz dvostrukog našeg vulgarnog, i to pokret jedne i druge noge od kraja prstiju do istog kraja iste noge.
- ¹¹ O ovima vidi: Cl. Schönwisner, *Caldar. Roman.* dio II, pogl. II.
- ¹² Nabrojat ćemo ih u ovoj Dissert. pogl. V.
- ¹³ A čemu bi Rimljani nazivali *korake* i *stope*, ako se ne bi služili njihovim dužinama? osim možda da su se oni sastojali od drugih počela nego što su naša. Izgleda da su Rimljani nasljedovali samu prirodu koju su barbarska stoljeća iskvarila.
- ¹⁴ Kažem gotovo, jer do sada još nije nitko točno iznio staru rimsku stopu (koja je bila različita u različito vrijeme) prema našoj.
- ¹⁵ Na korake, koliko znam, nije nitko istražio udaljenosti. Udaljenost po satima, na prvom redu kod kolnog puta, nije sigurno ništa dokazano. Pomoću bečkih hvati više je puta premjerio muž besmrtnog imena Jordan, no on nije išao dalje od Mohača na južnoj obali Dunava.
- ¹⁶ Za vrijeme jesenskih praznika 1780. i 1781. godine.
- ¹⁷ *Mala* milja, kako se nalazi kod Cl. Schönwisner. *Comment. Proleg.* pogl. IV, str. 14., obuhvaća 3333 rajnskih heksapeda; *srednja* 3750, a *velika* 4166. Ove daju u omjeru 1400:1391 5/16, što ga ima bečka stopa prema rajnskoj, pošto se pretvore u bečku mjeru, za *malu* milju iznosi 3312°, za *srednju* 3726° i za *veliku* 4140°, svuda s nekim ostatkom.
- ¹⁸ Gdje se trebaju ove postaviti, opisat ću u drugom djelu.
- ¹⁹ Uspor. Cl. Salag. *Eccl. Pann.* knj. IV, pogl. II, br. 44. Nadalje: Severin. naved. *Dissert.*, par. 7.
- ²⁰ Izostavljam drugo što se može uzeti, no to kanim donijeti na prikladnijem mjestu.
- ²¹ *Appar. Geogr.* br. 498, sekc. XXXXIII.
- ²² Uspor. Cl. Severin. *Dissert.* naved. par. 10.
- ²³ *Adnotat. Itin. Antonin.*, str. 5.
- ²⁴ Naime uzimajući dva pučka koraka za jedan.
- ²⁵ To biva ako se zabilježi krug ili točak na bilo kojem mjestu, te se marljivo broji njegov povratak, potom se izmjeri periferija točka i izračuna.
- ²⁶ Tako kažem, jer su učeni ljudi različito spravljivali rimsku stopu s bečkom. Jedni su, kao Jordan *Appar. Geogr.*, računali 1000 koraka sa 788 heksapeda i 2, 5/14. Drugi su s Cl. Izzom *Elem. Geogr.*, pogl. III, 785°, 4', 2/8. Treći su davali druge račune. Vidi se da su i samu kapitolijsku stopu različito uzimali. Kod Cl. Schönwisner. *Caldar. Rom.*, dio II, par. II, uspor. *Comment.* dio I, str. 10. Na temelju toga je nastalo da sam i ja smatrao da treba ovu stopu uzeti iz samih rimskih djela. No da li je rimska stopa uvijek bila jednaka ili različita, ne želim ovdje raspravljati. Ipak mislim da je ona postepeno rasla, kao što držiš da si ti pronašao i mjeru njihovog vremena na opekama koja je otkrivena u njihovo doba.
- ²⁷ Knj. II, *Histor. Rom.*, pogl. VI.
- ²⁸ *Histor. Rom.* knj. XXVI, pogl. X.
- ²⁹ Knj. II, *Histor.*, pogl. XXVII.
- ³⁰ *Leg. II*, par. *Initio. Dig. de offic. Praef. urb.* Uspor. *Nepos Attic.* pogl. XXII. *Plin. knj. II*, epist. XVII.
- ³¹ Bolje na forumu i stoga usred grada, kako pokazuju udaljenosti.
- ³² Vidi: Cl. Schönwisner. *Comment. Itin.* str. 115, dio I.
- ³³ *Ibid.* sekc. II, str. 88. Uspor. str. 67.
- ³⁴ Vidi: isto *ibid.* str. 93.
- ³⁵ Primjera za ovu stvar naći ćeš više kod Cl. Schönwisner. *Comment.* Vidi: dio I, str. 33.
- ³⁶ *Oper. Danub.*, tom II, tab. 47, izd. Hag 1727.

- ³⁷ Ostaci Malate, koju stavljam u Banoštor, veoma su obilni kao i kod Petrovaradina, ali već u temeljima. No o njima će još biti rasprave.
- ³⁸ Prema fragment. Peuting. karte. Vidi: Cl. Schönwisner. Comment. dio I, str. 93. Uspor. str. 128, gdje ima A VIND. M. P. II, tj. *a Vindobona*. Nadalje str. 102 A BRG. M. P. XXXIII, ili *a Bregetione* 33.000 koraka.
- ³⁹ Danub. Pannon., tom II, tab. 41.
- ⁴⁰ Hist. Nat. knj. VI, pogl. 21, izd. cit. Uspor. knj. VII, pogl. II.
- ⁴¹ Notit. Praelim. str. 6.
- ⁴² Dvostruka biješa Emilijeva cesta. Jedna je izgrađena od M. Emilija Lepida 567. god. od osnutka Rima, o kojoj vidi: Strabon, knj. V; Livije, knj. XXXIX, pogl. XI; Plin. Hist. Nat., knj. XIX. A druga od M. Emilija Scaura načinjena 644. od osnutka Rima, za vrijeme cenzorata, o kojoj vidi: Strab., nav. dj.; Victor de Vir. Illustr., pogl. LXXII.
- ⁴³ Kod Cellar. Geogr. Ant. knj. I, pogl. XII, str. 58, izd. Lips. 1701.
- ⁴⁴ Hist. Rom. knj. LIV.
- ⁴⁵ Knj. I Histor. pogl. XXVII.
- ⁴⁶ Geogr. Ant. knj. I, pogl. XII.
- ⁴⁷ Hist. Nat. knj. III, pogl. IX. uspor. Suet. Othon. pogl. VI.
- ⁴⁸ Geogr. knj. VII.
- ⁴⁹ Eutrop. knj. IX in Aureliano pogl. XV.
- ⁵⁰ Knj. III, pogl. XXXIX.
- ⁵¹ Geogr. knj. VII, str. 322, izd. Paris. 1620, s Comment. Casaub.
- ⁵² Oper. Danub. tom II, tab. 19. fig. I. No to je samo usput zabilježio Marsilije. Naime onaj nasip ne počinje od Mitrovice već od mjesta Jarak, te ide prema istoku kod Petrovaca, poznatom mjestu po ostacima, zatim savija na jug, te se ispod Kupinova kod 6.000 koraka ulijeva u Savu. Pokraj ovog nasipa, vjerujemo, nekoć su postojale ceste, kako nas to uvjerava njegova struktura i udaljenosti mjesta.
- ⁵³ Cl. Pray ex mappa Syrmii Rod. Fuessly, Dissert. V in Annal. Hunnor., str. 85 spominje ceste izgrađene od *kvadratnog kamenja*, zatim nasip danas zvan Bich, iz iste građe. No autor mape je više vidio nego stvarno postoji. Jer se ništa ne pojavljuje iz *kvadratnog kamenja* u čitavom Srijemu, a na spomenutim mjestima čak ni tragovi iz rimskog vremena, pače ni fragmenat kamena.
- ⁵⁴ Plutarch. in Graccho.
- ⁵⁵ Borrich. de Ant. urb. Rom. Fac. pogl. XVII, par. V.
- ⁵⁶ Plutarch. nav. mjesto.
- ⁵⁷ Ulpian. knj. I, ff. de loc. et itin. publ.
- ⁵⁸ Knj. VIII, pogl. VI, br. 42 de Legg. Tabb.
- ⁵⁹ Čini se da su i kola bila uža nego što su naša, kako bi se mogla mimoići.
- ⁶⁰ Doista postoji takva *kamena cesta* kod Mitrovice, značajan spomenik rimske veličine. Ona ide od grada prema sjeveru, te oko sredine malo savija. Visoka je, kao i većina, 5 stopa, dvije se nalaze u temelju u zemlji dok druge tri su zidane iz opeke i grubog kamenja, kojima je kao podloga šljunak s fragmentima kamenja. Na gornjoj strani je široka 5 koraka, tri su ozidana, dok dva koraka otpada na rubove od zemlje. U sredini je nešto uzdignuta te se laganim potezom od opeke spušta. Sva je u zaboravu, osim ako izuzmeš neke iskopane kamene.

